

Lilla Barbara Paszkiewicz
Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Witelona w Legnicy

Sytuacja edukacyjna osób niepełnosprawnych w Polsce i Unii Europejskiej

ABSTRAKT

Unia Europejska opiera się na zasadach wolności, demokracji, poszanowaniu praw człowieka i podstawowych wolności oraz państwa prawa, zasadach, które są wspólne dla wszystkich państw członkowskich. W celu realizacji wspólnych założeń podjęte są działania m.in. w polityce społecznej, które zmierzają do stworzenia społeczeństwa bez barier dla niepełnosprawnych Europejczyków. Zwiększenie mobilności 50-milionowej grupy społecznej odgrywa ważną rolę w zagwarantowaniu uczestnictwa w działalności ekonomicznej i społecznej osób niepełnosprawnych.

Szansa partycypacji tej grupy zwiększy bez wątpienia edukacja ustawiczna na wszystkich poziomach osób o specjalnych potrzebach edukacyjnych. Jednym z najważniejszych zadań, przed którymi stoi obecnie szkolnictwo Unii Europejskiej, jest pomoc uczniom niepełnosprawnym fizycznie i umysłowo. Bardzo popularna stała się w ostatnich latach idea szkół integracyjnych, gdzie w sposób zupełnie naturalny następuje proces asymilacji uczniów zdrowych z niepełnosprawnymi.

Uważa się, że osoby z niepełnosprawnością są jedną z najbardziej zmarginalizowanych grup w społeczeństwie i ciągle doświadczają dużych barier w dostępie do każdej dziedziny życia społecznego. W przyjętym przez Unię Europejską podejściu do niepełnosprawności uznaje się, że bariery środowiskowe stanowią większą przeszkodę w społecznej partycypacji niż funkcjonalne ograniczenia. Usuwanie barier poprzez legislację, przystosowanie, uniwersalne projektowanie i inne środki zostały zidentyfikowane jako klucz do równych szans osób z niepełnosprawnością. Chociaż ten zespół zadań leży głównie w gestii Państw Członkowskich, obecny zakres kompetencji Wspólnoty obejmuje ważne środki i wartości, które mogą być wykorzystane do osiągnięcia równych szans dla osób z niepełnosprawnością i to nie tylko w sferze edukacyjnej, ale również możliwości zatrudnienia na rynku pracy. Tylko spójna polityka UE w tym zakresie może spowodować, iż w Europie funkcjonować będą społeczeństwa bez barier i nastąpi pełne włączenie niepełnosprawnych w powszechny nurt życia.

U progu trzeciego tysiąclecia coraz częściej podejmowana jest problematyka związana z poczuciem ogólnego szczęścia, zarówno jednostek, jak i całych społeczeństw. Prowadzone są rozważania dotyczące jakości życia, „dobrego społeczeństwa”, „dobrego życia”, które traktowane jest jako warunek szczęścia jednostki [5, s. 356–380].

Przedmiotem nie tylko rozważań, ale również konkretnych działań jest pełne zaspokojenie potrzeb jak największej liczby obywateli. Zdaniem J. Czapińskiego sprzyja temu przede wszystkim dobra organizacja społeczeństwa i jego materialny dobrobyt. Są to bardzo ważne aspekty

życia zbiorowości, ale obecnie wypierane przez pojęcie jakości (warunków) życia (*quality of life*) [5, s. 358], [15, s. 5–98]. Życie społeczne w swojej wielowymiarowości nie może się ograniczać do aspektu materialnego, albowiem jest on tylko jednym z czynników wpływających na rozwój jednostek i społeczeństw. Właśnie zjawisko rozwoju jest najbardziej pożądane we współczesnym świecie [36, s. 43].

Równie ważne jest szczęście wszystkich obywateli, które jest co prawda pojęciem utopijnym, ale dążenie do tego, aby jak największa liczba obywateli osiągała ten stan, powinno stanowić cel nadrzędny wszystkich tych, którzy są odpowiedzialni za losy kraju i muszą w swoich działaniach opierać się na zasadach *pro publico bono*. Politycy powinni zatem zmierzać do tego, aby otoczyć opieką szczególnie te grupy społeczne, które mają ograniczone możliwości samodzielnego działania. Należą do nich przede wszystkim starcy, dzieci oraz osoby niepełnosprawne. Ta ostatnia grupa osób o specjalnych potrzebach stanowi przedmiot dalszych rozważań.

Zmiany polityczno-społeczne w ostatnim ćwierćwieczu spowodowały, iż nie wystarczają już (choć nadal są potrzebne) sposoby upodmiotowienia, integrowania ze społeczeństwem osób niepełnosprawnych. Ulega zmianie nie tylko polityka społeczna państwa wobec tej grupy, ale zmienia się też zarówno postawa społeczeństwa, jak i samych niepełnosprawnych. Coraz częściej podejmowane są działania zmierzające do wyrównania szans życiowych: zawodowych, edukacyjnych, materialnych wszystkich obywateli bez względu na ich sprawność fizyczną czy umysłową. Zlikwidowane zostanie w ten sposób zjawisko marginalizacji niepełnosprawnych, które w znacznym stopniu ogranicza ich funkcjonowanie w społeczeństwie.

Punktem wyjścia do rozwinięcia problematyki edukacyjnej osób niepełnosprawnych będzie zdefiniowanie pojęcia „niepełnosprawności”, które budzi kontrowersje wśród badaczy tegoż zagadnienia. Niejednokrotnie pojęcie „niepełnosprawność” jest używane zamiennie z takimi pojęciami jak: inwalidztwo, kalectwo, upośledzenie, ułomność. Najprecyzyjniejsze określenie dotyczy niepełnosprawności i inwalidztwa. Ten ostatni termin odnosi się zazwyczaj do przypadków niepełnosprawności rozumianej jako ograniczona zdolność do podjęcia zatrudnienia, usankcjonowana odpowiednim orzeczeniem lekarskim.

Określenie „niepełnosprawność” jest stosowane często zamiennie – nie tylko w ujęciu potocznym – z określeniem „inwalidztwo”. W tym przypadku zawęża się je wyłącznie do kategorii wyróżnionej w oparciu o kryteria biomedyczne. Tak więc inwalida (*invalidus* – łac.) to osoba słaba, chora czy też niesprawna fizycznie. Na tej podstawie pojęcie niepełnosprawności jest używane zamiennie z takimi określeniami jak – wymienione wcześniej inwalidztwo, a także kalectwo, upośledzenie czy też ułomność, a osoba niepełnosprawna jest traktowana jako osoba chora, niezdrowa. Z kolei „zdrowie” jest formułowane za pomocą takich określeń jak: „zdrowie to brak choroby”, „zdrowym się jest wtedy, gdy się nie choruje” itp. [33, s. 13], [25, s. 101–120], [21, s. 3 i nast.], [18, s. 221–236].

Już od kilkunastu lat zauważalna jest w krajach europejskich dynamika zainteresowań zjawiskiem niepełnosprawności. W państwach Unii Europejskiej niepełnosprawni obywatele stanowią ok. 10% społeczeństwa (ok. 50 mln ludności). Tak ogromna skala niepełnosprawności w krajach członkowskich zmusza je do podjęcia działań w zakresie wielu dziedzin (gospodarczych, społecznych, politycznych i edukacyjnych). Ich ujednoczenie w skali całej UE jest zdaniem specjalistów niemożliwe i wydaje się niepotrzebne. Warto zauważyć, iż mimo różnych deklaracji ONZ, dokumentów UE, wielu organizacji pozarządowych i profesjonalnych zajmujących się niepełnosprawnymi nie ma dotychczas jednolitej definicji niepełnosprawności. W wielu państwach nawet wewnątrz własnego ustawodawstwa występują duże różnice przy definiowaniu niepełnosprawności.

Przyczyn takiego stanu jest wiele, m.in. ta, że każdy kraj ma własny system orzekania o niepełnosprawności. Dlatego już teraz zdarzają się sytuacje, że osoba, która w jednym państwie uważana jest za niepełnosprawną, w innym państwie wcale nie musi otrzymać takiego statusu.

Niepełnosprawność w większości dokumentów Wspólnot rozumiana jest zarówno jako dysfunkcja biologiczna, somatyczna, psychiczna, jak i alienacja społeczna. Stanowi to wynik chorób, urazów, uszkodzeń bądź też jest konsekwencją różnorodnych barier występujących w środowisku – psychicznych, fizycznych i społecznych. Wśród tych ostatnich jako źródło dyskryminacji wskazywane są też deprecjonujące postawy społeczne wobec niepełnosprawnych.

W zdecydowanej większości dokumentów unijnych występuje trójplaszczynowa klasyfikacja niepełnosprawności. Została ona opracowana przez Światową Organizację Zdrowia (WHO) i obejmuje następujące stopnie i kryteria podziału:

- uszkodzenie (dotyczy struktury, funkcji społecznych, psychicznych, anatomicznych),
- niepełnosprawność (rozumiana jako ograniczenie lub brak możliwości pełnego funkcjonowania),
- upośledzenie (utożsamiane z różnego rodzaju ograniczeniami, z niepełnosprawnością i brakiem możliwości pełnienia ról społecznych adekwatnych do wieku, płci, wykształcenia oraz aspiracji) [9, s. 2–9].

W UE do głównych przyczyn niepełnosprawności zalicza się:

- poród lub prenatalne leczenie kobiet,
- wypadki,
- choroby i starość.

W całej UE niepełnosprawność występuje we wszystkich grupach wiekowych – wśród starszych, w wieku aktywności zawodowej (około połowa wszystkich niepełnosprawnych) oraz wśród ludzi młodych (do 15. roku życia). Na uwagę zasługuje fakt, iż 80% przyczyn niepełnosprawności to wypadki przy pracy, choroby zawodowe i starość.

Analizując strukturę wiekową osób niepełnosprawnych, wyraźnie zauważa się zależność między wiekiem i liczbą osób niepełnosprawnych w danej grupie wiekowej. Charakterystyczne są następujące zjawiska:

- liczba osób niepełnosprawnych wzrasta wraz z wiekiem,
- procentowy udział rodzących się dzieci niepełnosprawnych jest wielkością stałą,
- wzrost osób niepełnosprawnych w starszych grupach wiekowych jest wielkością stałą¹.

Wśród ogólnej liczby osób niepełnosprawnych, osoby z upośledzeniem psychicznym stanowią 5–15%, z upośledzeniem umysłowym 10–18%, a z upośledzeniem fizycznym 50–80% wszystkich osób niepełnosprawnych².

Według ekspertyz Banku Światowego, od 1999 roku Polska należy do czołówki państw europejskich o najwyższym wskaźniku niepełnosprawności, a głównym źródłem dyskryminacji jest niski poziom wykształcenia, ograniczony dostęp do rehabilitacji, niski poziom wsparcia lokalnego i instytucjonalnego [3], [10, s. 10 i nast.], [30, s. 119, w załączniku zestawienie osób niepełnosprawnych według kategorii niepełnosprawności w 2002 r.].

We wszystkich krajach Unii Europejskiej zauważalna jest ewolucja modelu polityki spo-

¹ Badania zostały przeprowadzone w pięciu krajach UE: Niemczech, Hiszpanii, Francji, Holandii i Wielkiej Brytanii. Szerzej zob. [12, s. 90–94].

² Dane procentowe zostały opracowane na podstawie badań przeprowadzonych dla Komisji Europejskiej. Zob. [3].

łecznej wobec niepełnosprawnych. W ostatnim czasie bardzo mocno akcentowana jest strategia równych szans, która wyraża się w odchodzeniu od polityki tworzenia odrębnych struktur, zaspokajania potrzeb niepełnosprawnych, zarządzania instrumentami redukcyjnymi i ich ograniczeniami funkcjonalnymi – na rzecz promowania integracji społecznej, dialogu z organizacjami pozarządowymi, dostępności kształcenia w szkołach powszechnych, zawodowych, a także średnich i wyższych. W procesie integracyjnym zwraca się uwagę na zapewnienie gwarancji zatrudnienia niepełnosprawnych na otwartym i chronionym rynku pracy.

W polityce społecznej UE występują nowe tendencje, podporządkowane nowej regule działań, która opiera się na:

- wyodrębnieniu problemów towarzyszących niepełnosprawności,
- kompleksowym postrzeganiu tychże problemów w kategoriach kwestii społecznych o charakterze przedmiotowym (niepełnosprawność).

Na podkreślenie zasługuje fakt, iż wdrażanie nowych reguł różnicuje się w obrębie poszczególnych państw i regionów Europy, ale zniesienie granic informacyjnych i powszechne dążenie do podnoszenia standardów życiowych wszystkich mieszkańców UE dobrze rokują na przyszłość, gdyż stwarza szanse dla wszystkich obywateli, bez względu na ich sprawność. Podstawą do realizacji takiego modelu polityki społecznej będzie w najbliższym czasie ujednoczenie prawodawstwa we wszystkich krajach Unii oraz podniesienie świadomości społecznej [11]. Działania te odbywają się w ramach nowej strategii polityki społecznej wobec niepełnosprawnych. Obejmuje ona kilka płaszczyzn:

- walkę z dyskryminacją (strategię równych szans),
- podnoszenie poziomu zatrudnienia niepełnosprawnych (strategię zatrudnienia, bodźcowe instrumenty zatrudnienia, wkład społecznych partnerów, wykorzystanie społeczeństwa informacyjnego, budowanie bezpiecznego środowiska),
- promowanie społecznej integracji (reformę opieki socjalnej, zapobieganie społecznej marginalizacji, dbałość o zdrowie publiczne),
- uruchamianie nowych środków finansowych na realizację założeń polityki integracyjnej (programy Europejskiego Funduszu Socjalnego, inicjatywy wspólnotowe),
- obywatelski dialog społeczny (promowanie współpracy z organizacjami pozarządowymi) [38].

W programach polityki społecznej UE na lata 2000–2006 wyznaczono określone priorytety, do których należą: promocja społecznej integracji i równych szans na rynku pracy, wspieranie działań służących podnoszeniu umiejętności oraz kwalifikacji niepełnosprawnych oraz personelu współpracującego z nimi, a także wzmacnianie skuteczności służb doradczych, biur pracy, poradni oraz wspieranie inicjatyw służących reintegracji [38].

W nowej strategii polityki społecznej UE wobec osób niepełnosprawnych na szczególną uwagę zasługuje tzw. „podejście ścieżkowe”, które polega na opracowaniu indywidualnych pakietów szkoleń oraz innych instrumentów łączących wysiłki jednostek z działaniami partnerów grupowych, czyli lokalnych władz, III sektora, placówek i instytucji grup samopomocowych.

Przyjmowane przez ONA, UE, również Polskę różnego rodzaju deklaracje, wyrażane opinie i wydawane zarządzenia świadczą o tym, iż pozostało jeszcze wiele do zrobienia w sferze działań na rzecz niepełnosprawnych. We współczesnej Europie jest wiele państw należących do UE i będących poza nią, które poza deklaracjami niewiele robią, aby sytuację poprawić. Często kończy się to na górnolotnych zapewnieniach, które niewiele zmieniają. Bardzo pożądane są działania humanitarne, często niezauważalne, które w znacznym stopniu mogą wpłynąć na sytuację osób niepełnosprawnych. Bez zaangażowania organizacji pozarządowych, a przede wszystkim wolontariuszy wszelkie działania państwa będą niewystarczające.

W rozwoju społeczno-gospodarczym każdego kraju zasadniczą rolę odgrywa wykształcenie obywateli. Wpływa ono na podnoszenie poziomu konkurencyjności gospodarki i przyspiesza tempo jego rozwoju. Występuje przy tym wyraźna zależność pomiędzy poziomem wykształcenia ludności danego kraju a jego zamożnością. System edukacyjny państwa ma istotny wpływ na jakość życia jego mieszkańców. Z tego właśnie względu edukacja stanowi ważny element w ogólnej polityce społecznej, której zadanie polega przede wszystkim na wyrównywaniu szans edukacyjnych ludzi na różnych etapach ich rozwoju.

Głównym punktem odniesienia dla oceny sytuacji w sferze edukacji są standardy. Należą do nich przede wszystkim prawa obywatelskie wpisane do konstytucji i prawa ratyfikowane przez poszczególne państwa w ramach międzynarodowego ustawodawstwa. Cechą charakterystyczną standardów edukacyjnych jest powszechność i równość dostępu do szkół [1, s. 20–21].

Wszystkie państwa członkowskie Wspólnoty są zobowiązane do realizowania modelu społeczeństwa uczącego się. Proponowany w ramach polityki społecznej UE model społeczeństwa aktywnego musi korespondować z modelem społeczeństwa kształcącego się. Został on określony w dokumencie UE wydanym w 1995 roku pn. *Biała Księga edukacji i kształcenia*. Podkreślono w niej, iż edukacja jest podstawą rozwoju osoby i integracji społecznej. Księga zawiera treści, które wskazują na wiele problemów i zadań koniecznych do realizacji europejskiego systemu kształcenia według obowiązujących standardów. Podkreśla następujące zagadnienia:

„– globalizacja technologii, która zwiększyła człowiekowi możliwość dostępu do informacji i wiedzy, co z jednej strony stworzyło niepewność, z drugiej pociąga za sobą konieczność edukacyjnego przystosowania się do nowych wyzwań,

– edukacja i kształcenie są głównymi nośnikami tożsamości, przynależności, promocji społecznej i rozwoju osobowego; dzięki kształceniu człowiek może planować przyszłość i zapewnić sobie właściwą drogę rozwoju,

– edukacja i kształcenie determinują równość szans; systemy edukacyjne odegrały ważną rolę w emancypacji, promocji społecznej i zawodowej kobiet, prowadząc do wyrównania nierówności pomiędzy płciami,

– edukacja podnosi wartość zasobów ludzkich, co zwiększa globalną konkurencyjność i rozwija zatrudnienie,

– brakuje środków służących rozwojowi edukacji i kształcenia się przez całe życie (edukacja ustawiczna)” [4], [20].

Szczególnie ważny w realizacji jest ostatni przytoczony punkt, który dotyczy koncepcji *lifelong learning*. Zgodnie bowiem ze standardami unijnymi człowiek ma mieć dostęp do kształcenia przez całe życie. Wynika to przede wszystkim z naturalnej potrzeby jednostki do samokształcenia, jak i faktu, iż wiedza zdobyta nawet na studiach „starzeje się” i wymaga dalszych studiów. Na drodze do budowy społeczeństwa kształcącego się *Biała Księga* stawia następujące cele:

– „zachęcanie do zdobywania nowych umiejętności,

– zbliżenie szkoły i sektora przedsiębiorstw,

– walka ze zjawiskiem wykluczenia – marginalizacji tych, którzy nie mają dostępu do wiedzy,

– upowszechnienie biegłej znajomości trzech języków używanych we Wspólnocie,

– równorzędne traktowanie inwestycji materialnych i edukacyjnych” [4], [20].

W kontekście treści zawartych w *Białej Księdze* niezwykle ważne staje się wyrównanie szans edukacyjnych wszystkich grup społecznych. Szczególną troską należy objąć te osoby, które z racji swojej niepełnosprawności napotykać na szereg barier w dostępie nie tylko do

edukacji, ale uczestnictwa w życiu społecznym. Biorąc pod uwagę fakt, iż edukacja daje szansę na poprawę jakości życia i pełną integrację ze środowiskiem, należy w sposób szczególny dostosować obowiązujące standardy do potrzeb osób niepełnosprawnych. Najważniejszym elementem tych działań powinno być zniesienie barier, które ograniczają dostęp do edukacji. Dotyczy to nie tylko niepełnosprawnych, ale również w pełni sprawnej młodzieży.

W Polsce istnieje w tym względzie wiele poważnych czynników, które stanowią przeszkodę w kształceniu ustawicznym całego społeczeństwa. Ważnym etapem rozwoju cywilizacyjnego jest edukacja na poziomie studiów wyższych. W Polsce występuje szereg barier, które w znacznym stopniu ograniczają dostęp przede wszystkim do kształcenia (wyższego), i to zarówno osobom sprawnym, jak i niepełnosprawnym.

Pierwszą z nich jest bariera terytorialna. Dotyczy ona przede wszystkim mieszkańców wsi i małych miast, którzy często są pozbawieni możliwości podejmowania studiów w dużych miastach, gdzie funkcjonują uczelnie wyższe³. W ostatnich latach sytuacja w tym względzie uległa nieco poprawie z uwagi na fakt, iż w wielu mniejszych miastach powstały uczelnie państwowe i prywatne, które zwiększają szansę na podjęcie edukacji w pobliżu miejsca zamieszkania. Eliminowana jest w ten sposób kolejna bariera, która związana jest z kosztami studiów. Są one zróżnicowane w zależności od statusu uczelni (publicznej bądź prywatnej). Mimo że kształcenie w uczelniach państwowych na studiach dziennych jest bezpłatne, to koszty związane z samym studiowaniem bardzo często przewyższają możliwości finansowe polskich rodzin, z których ok. 50% osiąga dochód poniżej minimum socjalnego. Na podkreślenie zasługuje fakt, iż młodzież niepełnosprawna jest dodatkowo obciążona innymi kosztami, związanymi ze stanem zdrowia i rehabilitacją. W ten sposób szanse na podjęcie edukacji na studiach wyższych maleją.

Polski system edukacyjny wymaga poważnych zmian systemowych, które umożliwią przede wszystkim pokonanie barier i wyrównanie szans edukacyjnych całego społeczeństwa – wzorem państw Europy Zachodniej, gdzie wykształcenie nie jest tylko prywatną sprawą obywateli, ale stanowi ważny element polityki personalnej zakładów pracy, które ponoszą w znacznym stopniu koszty edukacji ustawicznej.

W polskiej polityce społecznej ponoszenie wydatków na edukację stanowi poważny problem dla władzy, która wychodzi z założenia, że lepiej reformować gospodarkę niż edukację. Jeśli nie zmieni się w tym zakresie świadomość elit politycznych, pokonanie barier edukacyjnych będzie niezwykle trudne, a nawet niemożliwe. Władza musi sobie uświadomić, iż ponoszenie kosztów na edukację jedynie przez budżet państwa może wpłynąć bardzo negatywnie na stan finansów publicznych. Z tego właśnie względu polityka edukacyjna powinna zmierzać (wzorem innych państw europejskich) do wypracowania mechanizmów, w których to koszty związane z kształceniem ustawicznym ponosić będą również zakłady pracy i przedsiębiorstwa. Jakość pracy oraz rozwój idzie bowiem w parze z edukacją, która odgrywa coraz większą rolę w postępie cywilizacyjnym.

Takie zmiany są wskazane szczególnie z uwagi na prognozy demograficzne, które wyraźnie wskazują, iż w latach 1996–2010 przyrost zasobów pracy w Polsce będzie równy 40% w całej Unii Europejskiej. Z tego względu wyrównanie szans edukacyjnych stanowić powinno główny element polityki społecznej państwa, które konstytucyjnie gwarantuje powszechną edukację dla wszystkich obywateli.

³ Dane statystyczne GUS wskazują na zdecydowanie mniejszą liczę osób studiujących na wsi w porównaniu z mieszkańcami miast [6].

Szczególną uwagę należy poświęcić kształceniu dzieci i młodzieży niepełnosprawnej, gdyż stanowi to podstawowy element integracji tej grupy ze społeczeństwem. Gwarancje nauki w szkołach wspólnie z pełnosprawnymi rówieśnikami, jak również do korzystania ze szkolnictwa specjalnego lub edukacji indywidualnej zawiera Karta Praw Osób Niepełnosprawnych, która została uchwalona przez Sejm Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 1 sierpnia 1997 roku.

W celu realizacji zobowiązań zapisanych zarówno w polskim ustawodawstwie, jak i przepisach unijnych (szerzej zob. [35]), konieczne jest wprowadzenie uregulowań systemowych i podjęcie działań praktycznych, do których J. Wyczesany zalicza:

„– zapewnienie placówkom kształcenia specjalnego i integracyjnego wyposażenia w nowoczesne pomoce techniczne i dydaktyczne,

– wprowadzenie do programów kształcenia nauczycieli szkół specjalnych i integracyjnych nowoczesnych metod nauczania,

– opracowanie i wdrożenie programu terapii rodzin niepełnosprawnych, który umożliwi im współuczestnictwo w procesie rewalidacji własnych dzieci” [37, s. 3] (zob. też [16]).

Zdaniem autorki spełnienie powyższych warunków umożliwi wyrównanie szans edukacyjnych osób niepełnosprawnych oraz spełni oczekiwania uczniów o specjalnych potrzebach edukacyjnych oraz ich rodziców [37] (por. też [23]).

Nowe zadania polskich szkół dotyczą nie tylko wyrównania szans edukacyjnych, ale także stworzenia atmosfery życzliwości, sympatii i szacunku oraz kształtowania postaw pełnych akceptacji dla niepełnosprawnych dzieci i młodzieży. Ważnym elementem procesu edukacyjnego jest stworzenie i stymulowanie sytuacji wychowawczych realizujących potrzebę akceptacji, bez której pełna integracja społeczna nie będzie możliwa. Właśnie aspekt integracyjny stanowi podstawową wartość i potrzebę większości społeczeństwa. Hierarchizację warunków, które mają wpływ na jakość życia niepełnosprawnych, prezentuje tabela 1.

Tabela 1. Hierarchizacja warunków mających wpływ na jakość życia niepełnosprawnych

Odowiedzi	Wskaźnik procentowy
Poprawić warunki materialne (podnieść emerytury, renty, zasiłki, zarobki).	32,2
Znieść bariery architektoniczne i komunikacyjne, udostępnić budynki publiczne.	29,4
Przystosować mieszkania do potrzeb ludzi niepełnosprawnych, zapewnić opiekę w miejscu zamieszkania.	25,0
Poprawić zatrudnienie osób niepełnosprawnych, zapewnić im pracę, stworzyć nowe stanowiska pracy dla niepełnosprawnych.	21,7
Poprawić opiekę medyczną.	16,0
Udostępnić i poprawić jakość sprzętu ortopedycznego, usprawniającego, zapewnić pomoc techniczną	12,5
Ułatwić kontakty społeczne, zapobiegać izolacji, wychowywać społeczeństwo w duchu integracji.	10,4
Zapewnić i usprawnić pomoc społeczną.	9,1
Zwiększyć pomoc ze strony państwa, lepsza opieka (odpowiedzi ogólne).	17,4

Źródło: [37].

Jak wynika z przedstawionego w tabeli zestawienia, na pierwszym miejscu pojawiają się postulaty dotyczące sytuacji materialnej. Kilka z nich zawiera aspekt integracyjny oraz postulaty edukacji społecznej. Z przedstawionych postulatów wynika, iż społeczeństwo polskie ma świadomość potrzeb osób niepełnosprawnych, choć w niewielkim zakresie artykułowane są potrzeby edukacyjne niepełnosprawnych dzieci oraz młodzieży. Fakt ten może świadczyć o braku pełnej świadomości w zakresie wpływu edukacji na jakość życia i pełną integrację niepełnosprawnych.

Dążąc do tego, aby nasze społeczeństwo było w pełni demokratyczne, humanitarne i sprawiedliwe, musimy zachować szacunek dla każdego człowieka. Jest wiele sfer w życiu publicznym, w których występuje zjawisko dyskryminacji osób niepełnosprawnych. Realizacja zarówno unijnych, jak i polskich programów działań na rzecz niepełnosprawnych zapewni im podstawowe warunki do samodzielnego, pełnego i czynnego uczestnictwa w życiu społecznym.

Ranga problemu wzrasta nie tylko w Polsce, ale we wszystkich krajach Wspólnoty ze względu na tendencje wzrostowe demograficznego starzenia się. Liczebność populacji w wieku 65 lat i więcej powoduje, że liczba osób zagrożonych niepełnosprawnością będzie stale wzrastać. Według prognoz demograficznych w 2050 roku co 4 mieszkańiec kontynentu będzie w wieku emerytalnym, a już w 2002 roku w większości krajów członkowskich Unii odsetek osób niepełnosprawnych w wieku 65 lat i więcej wahał się od 50 do 60% [7]. Populacja osób w starszym wieku – najsłabsza tak z powodów ekonomicznych, jak i zmiennego ograniczenia sprawności, mobilności, zagrożenia wieloma chorobami – będzie w Europie coraz liczniejsza.

Sprostanie tym trudnym problemom i wypełnienie zadań zabezpieczenia społecznego niepełnosprawnych – zdaniem E. Trafiałek – wymagać będzie zaangażowania specjalistów z wielu dziedzin i respektowania reguł pełnej współpracy interdyscyplinarnej [34, s. 32].

Zasadniczą jednak kwestią powinna być edukacja włączająca niepełnosprawnych w polski system oświatowy. Polska powinna korzystać w pełni z wypracowanych i sprawdzonych metod i doświadczeń innych krajów europejskich, w których podejmowane są sukcesywne akcje na rzecz dzieci i młodzieży niepełnosprawnej. Państwa UE starają się przybliżyć ich warunki życia do warunków ludzi zdrowych, gdyż w przyszłości będą razem z nimi żyć i pracować. Generalnie zmierza się do włączenia dzieci i młodzieży niepełnosprawnej w powszechny nurt edukacyjny. Jest to podstawowa przesłanka polityki poszczególnych państw i wielu organizacji pozarządowych. Trend edukacyjno-integracyjny stanowi we współczesnej Europie najważniejszą sferę w zakresie włączenia niepełnosprawnych w powszechny nurt życia (szerzej na temat sytuacji niepełnosprawnych w europejskim systemie oświatowym zob. [8], [28], [17], [31], [22], [27], [2], [24]). W tym celu w wielu krajach UE prowadzone są szerokie akcje promocyjne, propagandowe i informacyjne na rzecz edukacji włączającej (z uwzględnieniem także szkół wyższych)⁴. Wzrasta w ten sposób poziom świadomości społeczeństw europejskich, które traktują coraz wyraźniej osoby niepełnosprawne jako pełnoprawnych obywateli. Wzrasta poziom ich akceptacji i pełnej integracji.

Podjęto szereg inicjatyw we Wspólnocie, żeby promować równe szanse dla osób z niepełnosprawnością. Począwszy od przyjęcia *Europejskiej strategii zatrudnienia* w 1997 r., problematyka niepełnosprawności jest mocno zaznaczona w corocznych *Wytocznych Rady*. W narodowych planach działania widoczny jest wysiłek zmierzający do poprawy możliwości

⁴ Przykłady promocji równouprawnienia niepełnosprawnych w Wielkiej Brytanii zob. w [29].

podjęcia pracy i zwiększenia kwalifikacji dla osób z niepełnosprawnością – jednej z grup docelowych, które mogą najbardziej skorzystać z działań prewencyjnych i instrumentów podnoszących zdolności zawodowe. Aby podkreślić ten ważny rozwój w polityce państwa, Komisja wspiera państwa członkowskie, społecznych partnerów i organizacje pozarządowe w trwającej dyskusji i badaniach w zakresie nowych trendów, idei, innowacyjnej polityki i praktykach, które wyłaniają się w tej dziedzinie. Roboczy dokument Komisji nt. *Podnoszenie poziomu zatrudnienia osób z niepełnosprawnością – wspólne wyzwanie* został również wydany w 1998 roku. Ma on na celu sformułowanie wspólnych zaleceń oraz wskazanie obszarów, w których dalsza praca może być wykonana. W oparciu o ten dokument Rada przyjęła 17 czerwca 1999 roku uchwałę, przedłożoną w trakcie niemieckiej prezydencji, nt. równych szans dla ludzi w zatrudnieniu. Komisja zamierza zwrócić szczególną uwagę na instrumenty dla osób z niepełnosprawnością związane ze zdolnościami zawodowymi we wspólnym raporcie nt. *Zatrudnienie 2000* [19].

Ostatni raport wspiera zarówno *Europejską strategię zatrudnienia*, jak i inicjatywę e-Europa. W sposób szczególny podejmuje on promocję zdolności zawodowych osób z niepełnosprawnością poprzez zalecenie przemysłowi społeczeństwa informacyjnego, żeby zagwarantował od 2000 r. stosowanie standardów sprzętu przyjaznego dla użytkownika. Państwa członkowskie wyasygnowały znaczące środki finansowe na promocję zatrudnienia osób z niepełnosprawnością w okresie programowym na lata 1994–1999 Europejskiego Funduszu Socjalnego. EFS jest głównym instrumentem wsparcia finansowego osób z niepełnosprawnością w Unii Europejskiej. Wsparcia udzielono szerokiemu wachlarzowi działań, w tym takim jak: subsydiowanie wynagrodzeń w czasie praktyk zawodowych, programy praktyk zawodowych, okresowe chronione zatrudnienie i inne pośrednie kroki na rynku pracy, samozatrudnienie i rozwój zespołów dla osób z upośledzeniem umysłowym i ze znaczną niepełnosprawnością fizyczną.

W nowym okresie programowym na lata 2000–2006, zgodnie z *Wytocznymi polityki zatrudnienia*, państwa członkowskie są zapraszane do podejmowania szeregu inicjatyw, które mają szczególne znaczenie dla osób z niepełnosprawnością, zwłaszcza w dziedzinie związanej ze zdolnościami zawodowymi i równymi szansami dla wszystkich [13].

Wsparcia udzielono również poprzez Inicjatywę Wspólnoty ZATRUDNIENIE, skierowanej do osób z trudnościami w znalezieniu i utrzymaniu pracy oraz osiągnięciu kariery zawodowej. Jeden z czterech modułów tej Inicjatywy – HORYZONT – udziela wsparcia specjalnie dla osób z niepełnosprawnością (niepełnosprawność rozciąga się od upośledzenia fizycznego do upośledzenia umysłowego czy porażenia mózgowego). 1700 projektów otrzymało lub wciąż otrzymuje środki finansowe z EFS w ramach programu HORYZONT. Cel programu polega na rozwoju nowych metod radzenia sobie z problemami, przed jakimi stają ludzie na ciągle zmieniającym się rynku pracy. Cel programu polega także na wprowadzaniu pozytywnych zmian w szkoleniu, polityce zatrudnienia i stosowanych praktykach.

W odpowiedzi na zaproszenie Komisji społeczni partnerzy przygotowali na szczeblu Unii Europejskiej *Kompendium wzorcowych praktyk w zakresie zatrudnienia osób z niepełnosprawnością*, które przesłano do Wiednia na spotkanie Rady Europy w grudniu 1998 roku. Ponadto 19 maja 1999 r. społeczni partnerzy przyjęli wspólną deklarację (*Declaration of the social partners*), w której podkreśla się potrzebę promocji zatrudnienia osób z niepełnosprawnością w kategoriach pozytywnego przedsięwzięcia [13].

W 1998 roku europejskie instytucje również przyjęły *Kodeks wzorcowych praktyk dla zatrudniania ludzi z niepełnosprawnością* (*Code of good practice for the employment of people with disabilities*), który stanowi jasne określenie polityki europejskich instytucji

w zakresie zatrudnienia osób z niepełnosprawnością, jak również jest wytyczną w tym względzie dla Dyirekcji Generalnej ds. Rynku Wewnętrznego i Usług.

W latach 1991–1994 prowadzono Inicjatywę Wspólnoty TECHNOLOGIA dla osób z niepełnosprawnością i osób starszych. Była ona inicjatywą w zakresie promocji i zastosowania technologii i obejmowała fazę pilotażu i fazę wdrożenia. Pomiedzy rokiem 1991 a 1994 Komisja Europejska wyasygnowała na tę inicjatywę kwotę 52 mln ECU.

Znaczna liczba projektów, które miały na celu potrzeby osób z niepełnosprawnością, uzyskała wsparcie z różnych powszechnych programów czy inicjatyw Unii Europejskiej, takich jak: Socrates, Leonardo da Vinci, Health Promotion, Daphne, Prince, Phare and Tacis itp. Wzmocniono współpracę w ramach i pomiedzy państwami Wspólnoty poprzez utworzenie Grupy Przedstawicieli Państw Członkowskich ds. Niepełnosprawności na Wysokim Szczeblu. Grupa ta okazała się cennym narzędziem w takich działaniach jak: kształtowanie i precyzowanie wspólnych celów, identyfikowanie przykładów wzorcowych praktyk oraz wymiana informacji i doświadczeń nt. polityki w zakresie niepełnosprawności pomiedzy państwami członkowskimi.

W oparciu o osiągnięcia z trzeciego programu działań Wspólnoty na rzecz osób z niepełnosprawnością – HELIOS II (1993–1996) Komisja wzmacnia również swoje związki z organizacjami pozarządowymi z obszaru niepełnosprawności oraz wspiera Europejskie Forum Niepełnosprawności, z którym utrzymuje bliskie i regularne kontakty [13].

Wszystkie podjęte na szczeblu europejskim działania zmierzają do zagwarantowania równych szans osobom niepełnosprawnym. Podczas Europejskiego Roku Osób Niepełnosprawnych 2003 Rada Europy przyjęła rezolucję w sprawie zatrudnienia i szkoleń zawodowych, dostępności szkoleń i działalności kulturalnej oraz dostępności elektronicznej [32, s. 2–3].

Obecnie realizowany jest plan działania Unii Europejskiej w sprawie niepełnosprawności na lata 2006–2007. W ocenie Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego cele planu koncentrują się na pełnej integracji osób niepełnosprawnych. Realizowana jest koncepcja w której niepełnosprawni dysponują w życiu codziennym takim samym zakresem wyboru i kontrolą co osoby nie dotknięte niepełnosprawnością. Niezbędne jest jednak dodatkowe ustalenie przepisów w celu przeciwdziałania dyskryminacji we wszystkich dziedzinach działalności Unii Europejskiej [26].

SUMMARY

Educational Situation of the Disabled People in Poland and the European Union

The European Union is based on the rights of freedom, democracy, respect of human rights and on the rule of law which are common for all the Member States. In order to achieve common goals, different actions are taken such as in the social policy, which aims to create a society without boundaries for handicapped European citizens. Increasing the mobility of 50 million people plays a crucial role in guaranteeing the participation in the economical and social activities of handicapped individuals.

The chances of participation of this group of handicapped people will be definitely increased by universal education for on all levels of people with different and special educational needs. One of the major task that the Education of the UE is currently facing, is to provide aid to pupils who are physically and mentally handicapped. During the last few years the idea of integrated schools became very popular. A very natural process of assimilation between average pupils and those who are disabled occurs in this kind of school.

It is believed that handicapped people are one of the most marginalised groups in society and they still meet many challenges in accessing every part of social life. According to the EU approach to handicaps, the environmental and physical obstacles cause greater difficulty in the social participation than functional limitations. The elimination of boundaries by legislation, adaptation, universal projects and other methods were identified as the key to equal opportunities for people with handicap. Even though the responsibility of recognizing these tasks belongs to the Member States, the current range of competence of EU includes also important values, which can be used to achieve equal chances for handicapped people and this not only in the economical field, but it can also create greater job opportunities. Only coherent policy of the EU in this field can make it possible for societies without boundaries to function in Europe and the integration of disabled individuals will be completed.

Literatura

- [1] Auleytner J., *Kwestia edukacyjna w polityce społecznej*, „Edukacja. Studia. Badania. Innowacje” 1999, nr 1.
- [2] Baum M., *Integracja szansą dla niepełnosprawnych dzieci (charakterystyka modelu duńskiego)*, „Edukacja i Dialog” 2002, nr 2.
- [3] *Beschäftigung – Horizon, bessere Beschäftigungsperspektiven für Europäische Kommission*, Bonn 2001.
- [4] *Biała Księga edukacji i kształcenia (1995)* [w:] Auleytner J., *Kwestia edukacyjna w polityce społecznej*, „Edukacja. Studia. Badania. Innowacje” 1999, nr 1.
- [5] Czapiński J., *Quo Vadis Homo?* [w:] *Wymiary życia społecznego. Polska na przełomie XX i XXI wieku*, red. M. Maroda, Warszawa 2002.
- [6] *Dane GUS – struktura demograficzna i społeczno-zawodowa ludności*, Warszawa 2005.
- [7] Długosz Z., Kurek S., *Starzenie się ludności w Polsce na tle regionów Unii Europejskiej*, „Konspekt” 2005, nr 4.
- [8] *Edukacja i wsparcie społeczne osób niepełnosprawnych w wybranych krajach europejskich*, red. J. Wyczęsany, Z. Gajdzic, Warszawa 2004.
- [9] Frąckiewicz L., *Demograficzno-społeczne problemy osób niepełnosprawnych*, „Polityka Społeczna” 2001, nr 4.
- [10] Frączek P., *Determinanty aktywności osób niepełnosprawnych na rynku pracy*, „Polityka Społeczna” 2003.
- [11] Głąbicka K., *Polityka społeczna Wspólnot Europejskich*, Warszawa 1998.
- [12] Głąbicka K., *Polityka wobec osób niepełnosprawnych w Unii Europejskiej*, „Niepełnosprawność i Rehabilitacja” 2001, nr 1.
- [13] Grewiński M., Malinowski K., *Programy i inicjatywy Unii Europejskiej na rzecz osób niepełnosprawnych* [w:] *Współpraca polityczna i społeczna Polski na tle Unii Europejskiej*, red. L. Frąckiewicz i A. Frąckiewicz-Wronka, Katowice 2000.
- [14] Hantrais L., *Social Policy In the European Union*, London 1998.
- [15] Hodge T., *Toward a Conceptual Framework for Assessing Progress Toward Sustainability*, „Social Indicators Research” 1997, nr 44.

- [16] *Integracja dzieci o specjalnych potrzebach. Wybrane zagadnienia etyczne*, red. G. Fairbairn, S. Fairbairn, Warszawa 2000.
- [17] *Integracja uczniów niepełnosprawnych we Francji*, „Edukacja i Dialog” 2002, nr 2.
- [18] Kawczyńska-Butrym Z., *Zdrowie – choroba jako kategoria opisu położenia społecznego* [w:] *W stronę socjologii zdrowia*, red. W. Piątkowski i A. Titkow, Lublin 2002.
- [19] Komunikat Komisji *Strategie zatrudnienia w społeczeństwie informacyjnym* (COM [2000] 48) przyjęty 4 lutego 2000 r.
- [20] Kowtun J., *Strategia niepełnosprawności w Unii Europejskiej*, „BIFRON. Biuletyn Informacyjny” 2002, nr 3.
- [21] *Moralny wymiar choroby, cierpienia i śmierci, Studia z dziejów kultury medycznej*, red. B. Płonka-Syroka, t. 2, Wrocław 1999.
- [22] Olszewska B., *Integracja w ramach edukacji państw Wspólnoty Europejskiej*, „Roczniki Pedagogiki Specjalnej” 1999.
- [23] *Pedagogika specjalna wobec zagrożeń i wyzwań XXI wieku*, red. W. Dykciak, J. Pańczyk, Poznań 1999.
- [24] Potulicka E., *Kształcenie niepełnosprawnych w Szwecji*, „Szkola Specjalna” 1990, nr 5, t. 1.
- [25] Poździoch S., *Socjologiczne wymiary zdrowia ludzkiego* [w:] *Z zagadnień socjologii stosowanej*, red. K. Frysztacki, Kraków 1996.
- [26] Projekt sprawozdania z 6 lipca 2006 roku w sprawie sytuacji osób niepełnosprawnych w rozszerzonej Unii Europejskiej. Europejski Plan Działania na lata 2006–2007 (2006/2105 (INI) [w:] www.europarl.europa.eu/meetocs/2004-2009/documents/pr.
- [27] Przybylski S., *Kształcenie dzieci niepełnosprawnych w systemie integracyjnym w Hiszpanii i w Polsce*, „Kultura i Edukacja” 1994, nr 4.
- [28] Przybysz A., *Niepełnosprawni w systemie oświatowym UE*, „Edukacja i Dialog” 2005, nr 1.
- [29] *Przykład promocji równouprawnienia niepełnosprawnych w Wielkiej Brytanii* [w:] „Integracja. Magazyn dla Niepełnosprawnych, Ich Rodzin i Przyjaciół” 2007, nr 2.
- [30] „Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej”, GUS, Warszawa 2003.
- [31] Stochmiałek J., *Zatrudnienie i edukacja osób niepełnosprawnych w Polsce oraz Unii Europejskiej*, „Pedagogika Pracy” 2001, t. 39.
- [32] Szyszka A., *Europejski Rok Osób Niepełnosprawnych*, „Edukacja i Dialog” 2004, nr 1.
- [33] Tobiasz-Adamczyk B., *Wybrane elementy socjologii zdrowia i choroby*, Kraków 1998.
- [34] Trafiałek E., *Niepełnosprawność i osoby niepełnosprawne w Unii Europejskiej*, „Niepełnosprawność i Rehabilitacja” 2005, nr 4.
- [35] Wapiennik E., Piotrowicz R., *Niepełnosprawny – pełnoprawny obywatel Europy*, Kraków 2002.
- [36] *World Commission on Environment and Development*, New York 1987.
- [37] Wyczesany J., *Problemy osób niepełnosprawnych w perspektywie integracji europejskiej*, „Konspekt” 2001, nr 9.
- [38] www.ue.ffim.lublin.pl/dok.